

Kísérlet a „szektakérdés” fogalmának összehasonlító elemzésére eltérő társadalmi-politikai rendszerekben (kutatásmódszertani vázlat és vitaindító alapvetés)

Mindkét szerző valláspolitikával foglalkozó történész kutató, akik egymás kutatásait megismerve arra a meggyőződésre jutottak, hogy a mai magyar politikai demokrácia vallási fogalmai, amelyek a 2011. évi CCVI., a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról szóló törvényben tükröződnek, gyakran konzervatív, évszázados gyökerekre visszavezethető koncepciók, amelyek egyszerre célozzák a modern nyugati kultúrkör vallási igényeinek és a történeti magyar alkotmányosság 1791-től kezdődő politikai tradícióinak összeegyeztetését.

A szerzők azon az állásponton vannak, hogy a nyugati típusú polgári demokrácia hatalmas előnye lehet, ha nincsenek benne a cenzúra vagy a politikai korrektség öncenzúrája okán kibeszélhetetlen fogalmak, kettős beszédek, utalások és a sorok között olvasás, mely politikai magatartásformák leginkább a diktatórikus politikai rendszerek sajátosságai. Márpedig a mai magyar társadalom és politika vallással kapcsolatos gondolkodását erőteljesen befolyásolja egy, a nevezett törvényben nem szereplő fogalom, amely pedig a hétköznapiakban gyakran elhangzik. Ez a fogalom a „szekta”. A szerzők dolgát nem könnyíti meg, hogy a kérdéskör feldolgozásához szükséges módszertani alapvetés a magyar történelemtudományban még gyerekcipőben jár. Egy vallási fogalom megragadásához bele kell szőniük a vallás- és az egyháztörténet, a kultúra- és a mentálitástörténet, a társadalom- és a gazdaságtörténet széles ismeretanyagát is tárgyalásunkba. A téma komplexitása szükségszerűen kívánja, hogy megfelelő határokat szabjunk számára, ezzel kivédjük a szelektív forrásválogatás vádját, valamint megtaláljuk azt a logikai vezérfonalat, amely gondolatmenetünket követhetővé teszi. Ilyen vezérfonalként a politikai szektafogalomban kínálkozott. A tanulmánynak ez az irányultsága azt jelenti, hogy a szerzők a közigazgatási szervek pragmatikus szektafelfogását igyekeznek áttekinteni, összehasonlítani, valamint az ebből a felfogásból levezethető konkrét politikai lépések egyházi és társadalmi fogadtatását, amennyiben ez a központi politikai döntéshozatal szerveit érintette, érdekelte illetve befolyásolta. A politikai szektafogalom szempontjából vizsgálандó két eltérő társadalmi-politikai rendszer Mária Terézia uralkodásának 1761-től kezdődő második, felvilágosult abszolutista, valamint a magyarországi szocializmus Kádár-féle konszolidációjáig (1963-ig) tartó időszak. Az összehasonlítás megvilágítására a szerzők hadd hivatkozzanak két tényre: (1) Az osztrák egyházpolitika konzervatív katolikus szellemiségű kutatója, Ferdinand Maaß (1951–1961) a jozefinizmus fogalmát kiterjeszti az 1760-as évektől az 1830-as évekig tartó időszakra. (1791 Magyarországon ebben az összefüggésben azért mérföldkő, mert a nemzeti függetlenség eszméje alapján kísérlete meg a felvilágosult abszolutizmus eredményeit az önálló magyar nemzeti jog-

rend (alkotmányosság) részévé tenni.) (2) Több, mint húsz évvel a rendszerváltozás után a magyar népszerű gondolkodásában még mindig jelentős a (poszt)szocialista értelmezési modellek szerepe.

Az abszolutizmus fogalmát más-más történeti iskolák más-más módon próbálják megközelíteni. Az abszolutizmusban szokás a feudális (kiváltságos) és polgári osztályok erőegyensúlyán alapuló türanniszt látni, amely kihasználja ugyan a kialakuló kapitalista viszonyokat, de alapvető célja mégis a fennálló feudális viszonyok konzerválása. Mások a kérdés szellemtörténeti vonatkozásait emelik ki. A mindenható Isten mintájára a földön regnáló szuverén uralkodó (a korabeli „napkirály”-okra használt kifejezéssel élve, a Souverain-t) akaratában és lelkiismeretében egyedül Istennek van alávetve, célja pedig nem lehet más mint saját nevének és dinasztiájának dicsőségét és nagyságát öregbíteni. Megint más elméletek az abszolutizmus stabilizáló (a feudális anarchiát letörő) és erőforrásokat összefogó szerepére hívják fel a figyelmet, amivel legtöbbször egyengették a kapitalista viszonyok kialakulását is. Újabb az abszolutizmusban nemcsak a korlátlan uralkodói hatalom megnyilatkozását látják, hanem felhívják a figyelmet a döntéshozatalban a központi hatalom és a rendek érdekegyeztetésére. Az abszolutizmus törvénné emelte a korlátlan uralkodói akaratot. Az uralkodó túltehetette magát régi, elavult privilégiumokon, ha azok nem szolgálták az állam javát. Ezzel az abszolutizmus nagyban hozzájárult a középkor, a hagyományok tekintélyén alapuló gondolkodásmódjának lebontásához. Az abszolutizmus megnyirbálta a különböző rendi (nemesi, egyházi) kiváltságokat, az önkormányzatokat és a kiváltságosokat betagolta az új államrendbe. Az abszolutizmus megpróbálta az egyháziakat ideológiai támaszaivá tenni, propaganda-, oktatási és karitatív lehetőségeiket is az állam számára kamatoztatni és ezen tevékenységi köreit erősíteni. Az abszolutizmus konkrét hivatali hatókörében működő személyek és intézmények körében erősödtek az engedelmség, a fegyelem, a pontosság és a szakszerűség értékei. Az abszolutizmus hivatalnokai – bár helyzetértékelésük, gondolkodásmódjuk hatott az uralkodóra – mégsem tekinthetők individuumoknak: erősen hatott rájuk az uralkodó gondolkodásmódja, de egyúttal az ő is hatott az uralkodóra. Fontos leszögeznünk, hogy az uralkodóval való ilyen szoros kapcsolat miatt kell polgárisodásról és nem polgárosodásról beszélnünk.

A Habsburg Birodalom közigazgatási szervezete I. Ferdinánd időszakától (az Udvari Kamara 1527-es felállításától) az 1848-as forradalomig alapvetően a kollegiális rendszeren nyugodott. Ennek lényege, hogy a közigazgatási szervek vezetői nem egy személyben felelősek az általuk vezetett hatóság munkájáért, hanem a lényegi döntéseket a szerv tanácsa hozza meg többségi elven. Bár a vezető irányultsága, gondolkodásmódja, szellemisége az uralkodói bizalom súlya alapján formálta a hatóság politikai arculatát, felmerült véleménykülönbség esetén elnöki szavazata mindössze szavazategyenlőség esetén volt döntő. Ez a kollegiális szervezet szolgált mintául I. Péter orosz cár számára is az oroszországi hivatalnokszerkezeti reformjánál. Az újabb kutatások a Habsburg Birodalom císzlajtán, német és cseh örökös tartományaiban az abszolutizmus teljes kiépülését Mária Terézia uralkodásának idejére teszik. A polgárság azonban a franciaországihoz képest rendkívül gyenge volt, az abszolutista hivatalnokszerkezet továbbra is döntő módon a főnemesség kezében maradt. Megkezdődött az egyház függetlenségének megnyirbálása és az államhatalom ellenőrző (és egyre inkább befolyásoló) szerepének kiterjesztése fölötté. Modernizációs mintaként természetesen a fő ellenségéül előlépett Poroszország mellett a Francia Királyság szolgált.¹ Az 1749-ben elindult Haugwitz-féle reform csak egyes elemeiben bizonyult tartós alkotásnak. 1761-ben a Kaunitz-féle rendszer visszatért a területi és a szakigazgatási elven működő hatóságok kettősségéhez, ahol a partikuláris érdekeket egy legfelső szintű koordinációs szerv, az Államtanács ellensúlyozta.² EMBER Győző a Habsburg Monarchia felvilágosult abszolutizmusának kezdetét az Államtanács felállításához kötötte³, TRÓCSÁNYI Zsolt pedig ennek a politikai berendezkedésnek a

magyar korona legkeletebbi országában, Erdélyben 1771-re teszi.⁴ Mária Terézia sajátos személyiségéből, neveltetéséből, történelmi látásából és a birodalmi tapasztalatokból adódóan egyenlőségjelet tett a katolikum és a Habsburg-hűség között. Ráadásul a Habsburgok soknemzetiségű birodalmában a hadsereg mellett a vallás volt a másik legfontosabb egysegítő tényező, fontosabb, mint a Mária Terézia idején induló közös gazdaságpolitika és a közös nyelvként propagálni kezdett német. Ennek megfelelően a Mária Terézia-féle egyház- és valláspolitikára két különböző tendencia volt jellemző: a katolikus vallás terjesztése és megerősítése és egy az állam céljainak szolgálatába állított államegyház kiépítése. Az uralkodó erdélyi valláspolitikájának célja szövegszerűen kimutatható módon az volt, hogy a katolikus valláson terjesztésével, a konvertiták megtartásával és a nemzeti alapú görög és római katolikus megosztottság mérséklésével ki lehessen építeni az államhatalom olyan szilárd politikai bázisát, melynek segítségével az ország felvirágzását („Aufnahm”) szolgáló intézkedéseknek sokkal nagyobb lendületet lehet adni.⁵

A szocializmus vagy társadalomelvűség gondolatai Rousseau-ra és későjakobinus egyenlősítő eszmékre mennek vissza, de kialakulását és elterjedését igazából az ipari forradalom által előidézett társadalmi változásoknak (szélsőséges vagyoni egyenlőtlenség) köszönheti. Az emiatt kiélesedő társadalmi ellentétek megoldására egy értelmiségi réteg az egyenlőség eszményét a szabadságé elé helyezte, és meg akarta teremteni azt az ideális társadalmat, amelyik megteremti tagjainak egyenlőségét, és megakadályozza az egyenlőtlenségek újratermelődését. Az utópista és a kispolgári szocialistákkal szemben. Marx saját gondolatrendszerét teljesen tudományosnak tartotta (Innen származik nézetrendszerének második közkeletű elnevezése, a „tudományos szocializmus”). A Karl Marx és Friedrich Engels által kidolgozott politikai ideológia szerint a társadalom története a dialektikus materializmus szabályai szerint lezajló osztályharcok története, melynek végén az általános osztállyá váló proletariátus (munkásosztály) forradalommal megdönti a tőkés burzsoázia (nagypolgárság) hatalmát (forradalmi szocializmus), proletárdiktatúrát vezet be, társadalmi tulajdonba veszi a termelőeszközöket, ezáltal pedig megvalósítja a közösségi társadalom olyan fokát, amelyben mindenki képességei szerint dolgozik és szükségletei szerint részesedik a közösen megtermelt javakból (kommunizmus). A termelőeszközök magántulajdonának mint a burzsoázia létalapjának megsemmisítésével a proletariátus saját antagonisztikus szerepét is megszünteti, magát is mint társadalmi osztály felszámolja. Létrejön az osztály nélküli társadalom, mely egyúttal a történelmi fejlődés beteljesedését és végét is jelenti. Kultúrtörténetileg a marxizmus középtájon illeszkedik a messianisztikus „történelem vége” ideológiák láncolatába Hegel, a fajelméleten alapuló szélsőséges nacionalizmusok és a Fukuyama-féle liberális demokrácia-felfogás között. Bár a 19. század második felében Eduard Bernstein főleg a marxizmusnak azt a nézetét igyekezett revízió alá vonni, hogy a proletárium csak erőszakos, forradalmi úton valósulhat meg, Kelet-Európában (Oroszországban) az elnyomó politikai rendszer miatt egyértelműen a marxista és anarchista vonások váltak dominánssá. Itt már az I. világháborút megelőző időben érzékelhető volt Vlagyimir Iljics Lenin (Uljanov) hatása. Az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt mérsékeltnek tartott irányával szemben 1903-ban Londonban szakadást provokált, és bolsevik néven külön frakciót alapított. Véleménye szerint nem tömegpártra, hanem a munkásosztály szűk, tudatos, minden eszközt bevetni tudó élcsapatára van szükség. Már az 1905–1907-es forradalmi időszakban nemcsak a cár, hanem az újonnan föllálló liberális és polgári demokratikus pártokat tömörítő Duma (parlament) ellen is agitált. A polgári demokratikus forradalmat azonnali szocialista forradalommal továbbfejlesztteni akaró permanent forradalom jelszavát nyíltan 1917 áprilisában hirdette meg. A bolsevik pártban a demokratikus centralizmus elve működött. A döntéseket többségi elven hozták, de az így kialakított politikai irányvonalhoz azután mindenkinek – a korábbi véleménykülönbségekre való tekintet nélkül – tartania kellett magát.

Eltérő történeti vélekedések uralkodnak abban a kérdésben, mennyire volt belekódolva a leninizmus a marxizmusba, illetve a sztálinizmus a leninizmusba. Egyesek a sztálinizmust egy oroszországi kényszermodernizációs kísérletnek tekintik, mások (Trockijtól kezdve) a jelenség kialakulásában az orosz lelki alkatban benne gyökerező egyszemélyi uralom iránti igény fontosságát emelik ki. A szovjet politikai rendszer az állam és az egyház szétválasztásán nyugodott, azonban ez a folyamat a gyakorlatban ellenségesen, a társadalom és az egyház szétválasztásának erőszakos kísérleteként ment végbe. A szovjet rendszer kezdettől fogva az egyházi élet visszaszorítására törekedett. Lenin idejében elsősorban az ortodox egyház ellen léptek fel. A nyugati típusú kiségyházak többsége viszonylag szabadon működhetett. Sztálin hatalomra juttatása után helyzetük az ortodox egyházhoz hasonult. A szovjet hatalom teljes időszakában a helyi hatóságok korlátlan jogkörrel rendelkeztek az egyházakkal kapcsolatos ügyekben. A vallásoktatás megszűnt a közoktatási intézményekben. Az egyházak teljes vagyonát államosították. Kizárólag istentiszteleti célokra, az állam külön rendelettel biztosította ingyenesen az egyházak számára az épületeket és a szükséges berendezési tárgyakat. A polgári házasságkötés bevezetése mellett megtiltották az egyházi házasság celebrálását. Az államhatalom végső célja az ateista ideológia kizárólagos uralmának megteremtése volt (*Köbel*, 2005, 150–151. o.). Ugyanakkor a Szovjetunió 1936-ban elfogadott (sztálini) alkotmánya elvileg garantálta a vallásszabadságot. A II. világháború idején a szovjet egyházpolitika némi változáson ment át. A németek elleni háború sikere érdekében az üldözést felváltotta az együttműködés. Sztálin értékelte a papság és a pravoszláv hívők hazafias tevékenységét, és 1943-ban engedélyezte a minden oroszok pátriárkájának megválasztását és a Szent Szinodus létrehozását. Nem csupán az állam és az egyház megbékéléséről volt szó, hanem az egyházat ténylegesen a rezsim részének ismerte el. Az ortodox egyház működése szabadabbá vált. Sőt az állam támogatást nyújtott a pátriárkának a „szakadár ortodox mozgalmak” elleni küzdelemben (*Heller és Nyekrics*, 1996, 378–379. o.).⁶ Az együttműködés ugyanakkor csak a klérus szabadabb működését biztosította, az egyház és társadalom erőszakos szétválasztása megmaradt, a vallási propaganda folytatását pedig az állam továbbra is komoly büntetőjogi kategóriaként kezelte. A nyugati eredetű kiségyházak szabad működését viszont az angolszász hatalmakkal való szövetségkötés miatt – átmenetileg – biztosítani kellett⁷, ami – mint szovjet példa – egy ideig a magyarországi neoprotestáns felekezetek számára is hivatkozási alapul szolgálhatott. A szovjetizálandó Magyarországon egy 1945–47 közötti látszatdemokratikus átmenet után a sztálini típusú rákossista valláspolitika a vallásos élet elsorvadásának természetes folyamatát adminisztratív intézkedésekkel és belső bomlasztással is meg kívánta gyorsítani. Az 1956-os forradalom után az pártállami szocializmus megszilárdító kádárista berendezkedés felismerve a realitást, hogy a vallásos világnézet létével még hosszú ideig számolni kell, kidolgozta azt a feltételrendszert, amely révén biztosította az állam és az egyházak „békés egymás mellett élését”, megőrizve lassú elsorvasztásuk célját. Konceptiójában a legfontosabb feladatnak a papság lojalitásának szélesítését, és a „reakció” elszigetelését tekintette elsősorban politikai eszközökkel. Az adminisztratív módszerek (rendőrség, bíróság) alkalmazását a pártvezetés a legvégső esetben tartotta indokoltnak.

Az államhatalmi rendszerek összevetését az alábbiakban összegezhetjük. Hasonló a két rendszerben, hogy mindkettő szilárd ideológiai alapvetéssel rendelkezett. Mindkét rendszer feltételezte egy szűk csoport vezető szerepét. Irányítási módszereiben mindkettő a kollektivitás és az egyszemélyi uralom kelleit egyesítette. Különböznek ugyanakkor abban, hogy a tereziánus rendszer szigorúan római katolikus keresztény alapra helyezkedett, míg a kádárizmus az ateizmust vallotta magáénak. Előbbi hivatalnokrétege a felvilágosult abszolutizmus igényei miatt polgárisult, utóbbiban egy már polgárisult társadalmat romboltak le az osztályharc nevében.

Az államigazgatási iratokban a Habsburg Birodalom cseh- és osztrák tartományait illetően az 1760–70-es években néhány (trieszti és bécsi) görögkeleti kereskedőközösségek kivételével szektás („Sectierer”), eretnek („Ketzer”), tévhitű („Irrgläubiger”) elnevezéssel illették mindazokat, akik nyíltan a hivatalos római katolikus nézetektől eltérő álláspontot hangoztattak.⁸ A velük szemben követett állami politika a transzmigráció gyakorlata volt. A transzmigráció a kényszeráttelepítés vagy kényszerdeportálás eufemisztikus megnevezése volt. Államjogi érvelés szerint protestánsok nem voltak megtűrhetőek az osztrák és a cseh örökös tartományok területén, mert e tartományok alkotmánya („Verfassung”) nem engedélyezte ezeket a vallásokat.⁹ A transzmigráció a ciszlajtán örökös tartományoknak ezektől a nyakas protestánsoktól való megtisztítására szolgált. Ez viszont úgy történt, önálló hitbéli ítélet alkotására még nem képes gyermekeiket elvették tőlük, hogy valamelyik árvaházban katolikusnak neveljék őket, a többieket pedig Magyarországra (például a morvaországiakat a felvidéki bányavárosokba) vagy Erdélybe (elsősorban az ausztriaiakat) telepítették át, nehogy a Habsburg Birodalomból kivándoroljanak, és ezáltal az állam adózókat veszítsen, vagy ami még rosszabb lett volna, nehogy a kivándorlók a fő ellenséget, Poroszországot erősítsék. A transzmigránsok megtarthaták javaikat, és az államhatalom az 1760-as években már arról is megpróbált gondoskodni, hogy az eladott javaikból származó pénzt lehetőség szerint zökkenőmentesen megkapják. A hosszas vizsgálatok, börtönélet, kényszerű vallásoktatás, gyermekeik elvétele, a kényszerdeportálás, a megérkezés utáni érzelmileg, szellemileg és anyagilag is bizonytalan érzés következtében olyan vallásilag felfokozott lelkiállapotba kerültek, amely nyitottá tette őket az evangélikus tanításokon túllépő gondolatok befogadására. Mivel a kényszeráttelepítés gazdasági, etikai és pszichológiai szempontok alapján is csak „ultima ratio”-ként funkcionálhatott, a központi Habsburg államhatalom a kérdést a misszósügy fejlesztésének keretén belül kívánta megoldani.

A Magyar Kancellária képviselője a tárgyalásokon egyértelművé teszi, hogy a missziós ügyben 1761. február 5-én megfogalmazott irányelveket a bécsi udvar a magyar korona országaiban is alkalmazni kívánta.¹⁰ Az örökös tartományi viszonyokhoz képest Magyarországon, de különösen Erdélyben a nem katolikus vallások megtürt és bevett helyzetük-nél fogva jóval kedvezőbb feltételek között léteztek. Az 1760–70-es években egyházi beadványok időnként együttesen itt is szektásnak minősítették a reformátusokat, evangélikusokat és görögkeletieket. Tudatlanságnak számított ugyanakkor, ha bevett vagy túrt felekezettel kapcsolatban ezt a kifejezést államigazgatási iratba átemelték.¹¹ Ezekkel a vallásokkal kapcsolatban ugyanis már a legbelső államigazgatási iratok is kerülni igyekeztek ezt a fogalmat.¹² Az unitáriusok „ariánus” vagy „szociniánus” névvel illetése egyértelműen kifejezte ennek a felekezetnek az eretnek, szektás voltát (*Jakab*, 1882, 71. o.), ami annak hivatalos magyarázatául is szolgált, bevett törvényes helyzetükkel ellentétben miért kezelik őket (például a hivatalviselés területén) ennél alacsonyabb kategóriában. Hitbéli állásfoglalásaik („káromlásaik”) kapcsán egy hajszálon múltott, hogy 1763-ban nem kerültek bele a „szektás” kategóriába (*Miskolczy*, 1914, 53–54. o.; *Ember*, 1936, 336. o.). A tereziánus központi államhatalom figyelme az úgynevezett szektakérdésre több, egymástól külön induló közigazgatási ügy összefonódásaként terelődött 1763-ban. Ezek az ügyek az alvinci anabaptisták, a herrenhutiak, az ausztriai transzmigránsok és az unitáriusok vallásügye voltak. Az erdélyi újrakeresztelők, másik nevén (Cseh-)Morva Testvérek csoportja a huszitizmus szellemi örökösének tekinthető, mely megérte a reformációt, merített is belőle, de önállóságát megőrizte. Egyházi szervezetük és tanításaik gyakran változtak. Radikálisabb csoportjai (például a hutteriták) vallották a gyermekkeresztég érvénytelenségét és a vagyonközösséget. A fehér-hegyi vereséget követően sokan kényszerültek hazájuk elhagyására. A Felvidékre menekült híveiket Bethlen Gábor erdélyi fejedelem fogadta be, telepítette Alvincen a textilkészítés és a fazekasság fellendítésére, és az 1622-es országgyűlésen privilégiumlevelet is kieszközölt számukra.¹³

A herrenhutiak szintén huszita gyökerű lutheránus és pietista behatásra keletkezett szabadegyház, melyet Nikolaus Ludwig Zinzendorf grófja szervezett testvéri közösségbe az 1720-as években. A Birodalomban több helyen az evangélikus felekezeten belül türelmet élveztek. Jellemzőjük a megváltó Krisztus szenvedéseinek különös tisztelete, az érzelmekre és a hit személyes megvallására épülő vallásosság, a kiemelkedő énekkultúra és az elkötelezett missziói szellem.¹⁴

Erdélyben 1740-ben a századok között tűntek fel először zinzendorfi szellemben prédikáló lelkipásztorok. A csúcspontot a 60-as évek jelentette. A terjedő herrenhuti gondolatok ellen az erdélyi (szász) evangélikus egyházban az a Jeremias Haner püspök lépett föl energikusan, aki egy 1761-es zsinaton a herrenhuti „pestis” kiirtását követelte. Ennek eredményeképpen az evangélikus egyházkormányzat gerincét szolgáló helyi káptalanokban vizsgálóbizottságokat állítottak föl, a vád alá helyezettek ellen pereket folytattak le, és mindezt eredményesen szorította vissza a mozgalmat. Haner püspök érélyes fellépését elsősorban az igaz hit (az ágostai szellemű ortodoxia) védelme vezette. Helmut Klima (1942, 126–127. o.) szerint ekkor még a bécsi udvar hatása kizárható, mert 1763 előtt a bécsi udvar a herrenhutiak erdélyi jelenlétéről semmi tudomással nem bírt. Peter von Hanneheim transzmigránsfelügyelő 1763-ban jelentette, hogy az áttelepítettek között újrakeresztelők is vannak, vázolta mozgásukat és hitelveikből következő életgyakorlatukat, a környező társadalomhoz való viszonyulásukat. Jelentését a szebeni magisztrátus némi kiegészítéssel és konkrét javaslatlétellel a Kamara útján terjesztette az udvar elé. Javaslatának lényege az újrakeresztelő transzmigránsok továbbtelepítése lett volna (Alvincre vagy Erdélyen kívülre), mert meggyőzhetetlenek és tanaikat elkötelezetten terjesztik. A báró Bartenstein által vezetett erdélyi vallásügyi bizottság 1763. július 31-i jelentése foglalkozott az erdélyi vallásügy helyzetével.¹⁵ Az anabaptisták mellett a bizottság foglalkozott a Zinzendorf-féle irányzattal is. Valószínűleg az anabaptisták ügyét felhasználva a tartományi kancellár, Brukenthal báró Haner püspök szellemében tájékoztatta az erdélyi vallásügyi elnököt (Klima, 1942, 123–126. o.).¹⁶ Az erdélyi vallásügy helyzetével foglalkozó legfelsőbb döntésre benyújtott előterjesztését Mária Terézia az Államtanácsban vetette elő. Az itt kialakult döntés nyomán 1763 fordulópontot jelentett a bécsi udvar úgynevezett szektapolitikájával kapcsolatban. Mindkét protestáns oldalág tekintetében érdekes véleménykülönbség alakult ki Stupan és Borié államtanácsosok között. Stupan az ügyet abban az értelemben véleményezte, hogy ha az újrakeresztelőket megtűrik Magyarországon, akkor ezt nyugodtan meg lehet tenni Erdélyben is. (Stupan itt csak arról a tényről feledkezett meg, hogy Mária Terézia figyelmét már az 1750-es években felhívta rájuk az, hogy német könyveket próbáltak beszerezni. A felvidékieket célzó jezsuita missziók már 1757-ban megindultak, és 1763-ban már a vége felé közeledtek. A jezsuita misszionáriusok külön törekedtek arra, hogy irataikat és könyveiket elvegyék és elégessék. Ennek ellenére elrejtve, titokban megőrizve sokat sikerült a későbbi időkre átmenteniük¹⁷) Stupan a katolicizmus szempontjából a lehető legörvendetesebbnek tartotta a protestantizmus megosztottságát. Azt természetesen minden eszközzel meg kell akadályozni, hogy katolikusok csatlakozzanak ehhez a szektához. Katolikusok eltévelyítése esetén még a halálbüntetés alkalmazását is mérlegelni kell. Az anabaptisták kiűzése az Ausztriai Monarchia országaiból nem tanácsos, mert az állam akkor igen sok követőjüket veszítené el, lelki üdvükkel pedig azért sem kell törődni, mert az számos szektájuk mindegyikében úgyszólván elveszett már, függetlenül attól, melyik tévtanításhoz is tartoznak. Szerinte pedig a herrenhutiak bizonyos feltételekkel megtűrhetőek Erdélyben. Borié államtanácsos teljesen más véleményen volt: Az olyan uralkodó – hangoztatta –, akinek alattvalói más vallás hívei, sohasem érezheti magát biztonságban. Az idegen hitű alattvaló szíve mélyén sohasem bízhat az uralkodóban, hiszen a legfontosabb kérdésben nem értenek egyet.¹⁸ A szektákat az államnak csírájában el kell fojtania, különben egyre növekednek, míg végül már nem küzdhetőek le. Különösen az anabaptisták, akik Münsterben

megmutatták, hogy még az államra is veszélyesek lehetnek. Javaslat az újrakeresztelőkkel kapcsolatban: irányzatuk betiltandó, ügyes egyháziakat kell közéjük küldeni, akik próbálják megtéríteni őket. A szektásokat arra kell kényszeríteni, hogy látogassák a katolikus vallásoktatás óráit, a legmakacsabbakat rövid úton ki kell űzni az országból, vagy fogházba kell őket zárni. A gyermekeiket egyszerűen el kell venni a szülőktől, és katolikusná kell tenni őket.¹⁹ „A herrenhutiak szektája a szigorú erényesség és alázat látszata alatt a befolyásolásra [»Inspiration«], a vagyon- és életközösség megvalósítására törekszik. A birodalmi fejedelemségekben láttam ennek az utálatos vetésnek az következményeit.²⁰ Mivel a herrenhutiak terjedésével („Trieb” esetleg túlzásaival) a lutheránus lelkipásztorok is elégedetlenek, Ő katolikus-apostoli felségének annál inkább szigorú eszközökhöz kell nyúlnia, a vallások szaporodását Erdélyben meg kell akadályoznia. Így a herrenhutiak megtérítésére kell törekedni. Ha ez nem menne, fogházba kell őket zárni, vagy ki kell őket utasítani az országból. Valószínűleg már a vallásügyi jelentés is igyekezett összemosni a herrenhutiakat az anabaptistákkal, vótumával pedig Borié ezt a nézetet erősítette. A legfelsőbb döntést augusztus 24-én Borié szellemében fogalmazták meg, és a herrenhutiakat az újrakeresztelőkkel egy szuszra szektaként említve foganatosítja ellenük a fenti politikát. Ugyanakkor az alvinci (privilegizált) és a később betelepülő (a transzmigránsok közötti) újrakeresztelők között különbség tétel. Míg előbbieket áttérésére hat hét adatott (míg egy végleges uralkodói döntés sorsukról nem határoz), utóbbiak semmilyen haladékot nem kaptak. Az 1763. augusztus 24-i döntést az Erdélyi Udvari Kancellária augusztus 30-i dátummal továbbította a Guberniumnak. Az uralkodói döntés mozgásba hozta az egyházi igazgatás és az alsóbb fokú közigazgatás kerekeit. A türelmi helyzet megszüntetése, a meginduló evangélikus vizsgálatok és jezsuita missziók hatására az alvinci anabaptisták már az uralkodói döntés ismerete után nem sokkal, 1763. október 7-én kérelmet nyújtottak be, melyhez mellékeltek privilégiumaikat, és ezek újonnan megerősítését kérték. Ha pedig elutasítanák ebben őket, akkor legalább a telet Alvincen tölthessék, hogy a kivándorlás előtt javaikat valós értéken tehessék pénzzé. Bajtay püspök fölkarolta ezt a nézetet, melyet a Kancellária 1764. február 3-i előterjesztése vitt az uralkodónak elé, és azt javasolta, hogy az anabaptistákat engedjék Lengyelország felé kivándorolni. A Guberniummal egyetemben Bajtay püspök is azt kérte, hogy adjanak időt az anabaptistáknak a megtérésre (*Miskolczy*, 1914, 57. o.). A kivándorlás gondolata megerősítette a kameralista gondolatokat az Államtanácsban. Ezúttal Stupan szellemében fogalmazták meg a rezolúciót, aki ismételtén kifejtette, hogy az újrakeresztelők meg kell tűrni, amíg nyugton vannak, és nem okoznak áttéréseket. A katolicizmus számára csak hasznos, ha a nemkatolikusok között szakadások vannak. Az alvinci anabaptisták külön kiváltságokkal lettek ellátva, melyek az Approbatákba is bekerültek, és az ország törvényeivel együtt a Lipót-féle diplomában megerősítést nyertek. Nem lenne hasznos szegény embereket elűzni, mivel ezzel a katolikus vallás nem nyerne semmit, csak a Monarchia lenne néhány dolgos emberrel szegényebb (*Klima*, 1943, 127. o.).²¹ Ez a fordulat nem igazi visszakozás volt a bécsi udvar részéről, mindössze az anabaptisták azonnali kiűzése került le a napirendről. Ezt mutatja a legfelsőbb döntés is, amely átveszi Bajtay javaslatait abban a kérdésben, hogy kihangsúlyozta, az anabaptisták csak addig maradnak megtérve, amíg Alvinc határain belül maradnak, más vallású alattvalókat nem csábítanak magukhoz. Alvincen egy jezsuita atyát kell küldeni misszionáriusként, hogy az anabaptistákat megtérítse. Meg kell akadályozni, hogy az újrakeresztelők az ő térítési kísérleteivel szemben ellenállást fejthessenek ki. Azok, akik katolikusá lesznek, mindenben előnyt kell, hogy élvezzenek, vagyis meg kell akadályozni, hogy a kollektív birtokos közösség az áttértek tulajdonrészét megvonja (*Klima*, 1943, 127. o.).²² Az újdonsült 1764. július 15-i döntés az Udvari Kamaránál rendelkezett egy misszionárius állításáról és fizetéséről. A Főkörmányszóság november 4-én közölte a rendelet tartalmát az anabaptistákkal, és tudtukra adta, hogy a kiküldött misszionárius, páter Delpini (neve

„Delphini” alakban is előfordul) már megérkezett, és senki ne merészelje munkáját akadályozni. A selmecbányai születésű szerzetes már évek óta térítette a felső-magyarországi Szobotist és Lévárd anabaptistáit (*Miskolczy*, 1914, 57. o.). A szebeni árvaház későbbi befolyásos igazgatóját 1764. november 11-én iktatták be alvinci missziójába. A térítés 1768-ra járt teljes sikerrel. A páter ékesszólása és tanítói karizmája mellett ügyes és ravasz kitartással állította egymással szembe a tehetősebbeket a szegényebbekkel és a keményebbeket a megalkuvókkal. Munkája során élvezte a közigazgatási és katonai szervek hatékony segítségét, mely kitüntetett fontosságú volt az ellenállók és a menekülők megrendszabályozásában, az ingyenes beszállásolás és katonatartás pedig elviselhetetlen teherként és nyűgként nehezdedek az így büntetettekre. Az áttértek új vallási tudatát a kamarai jövedelmek és a Portugál Alap segítségével megvalósított templom- és iskolaépítés, plébános- és iskolamester-állítás erősítette. Ezek az intézkedések. Delpini négy év kemény munkájával teljesen szétrobbantotta a közösséget. A helyben maradt katolikus konvertiták magántulajdonú telkek birtokosaivá váltak (*Halmágyi*, 313. o.; *Miskolczy*, 1914, 56–58. o.; *Endes*, 1935, 340. o.; *Klima*, 1942, 132. o.). Az anabaptista misszióval párhuzamosan fokozódott a herrenhuti mozgalommal szembeni fellépés is, bár végül Erdélyben herrenhutizmus vádja miatt mégsem került senki tömlöcbe (*Klima*, 1942, 123–126. o.). Az ébredési mozgalomra jellemző, a hagyományos evangélikus miserendtől eltérő, új, bibliaóra-típusú összejöveteleket az evangélikus szász egyház és a központi államhatalom Erdélyben kemény kézzel elfojtotta. Ennek ellenére a kor erdélyi szász énekeskönyveiben erőteljesen érzékelhető a zinzendorfi hatás.²³ Az erdélyi szektapolitika végső tárgyalásai 1770 decembere és 1772 márciusa között zajlottak. A tárgyalások célja a három hullámban (1760-ban, 1763-ban és később, főleg 1766-ban) letartóztatott és esetenként már tíz éve raboskodó szektások helyzetének rendezése volt. Bajtay püspök és az Erdélyi Vallási Ügyosztály szerint a fogvatartottak örültségük miatt alkalmatlanok a megtérésre, teljesen haszontalanok, mivel semmilyen fenyegetéssel nem lehetett őket munkára fogni, és a község számára így tetemes kárt okoznak. Hagyni kellene őket a fogságban meghalni, vagy Lengyelország vagy a Török Birodalom felé ki kellene őket szállítani az országból, mert szabadon engedésük veszélyes lenne, gonosz és nyakas emberekként pedig semmilyen együttérzést nem érdemelnek. Bár Gebler államtanácsos azonnal magáévá tette a javaslatot, de a kérdésben az Államtanácsban annyira komoly véleménykülönbség alakult ki, az aktára rávezetett uralkodói rezolúció először teljesen kihagyta ezt a pontot. Végül az erdélyi vallásügyi elnökséget betöltő Breunerhez Stupan államtanácsos szellemében intéztek egy uralkodói kéziratot. Békés és nyugodt viselkedés esetén kilátásba helyezte a fogvatartottak szabadon engedését, ha ők az Erdélyben megtört Morva testvérekhez vagy herrenhutiakhoz tartoznak. A legsúlyosabb fenyegetésekkel illette őket esetleges térítési kísérletek esetén. A katolikus egyháziak ugyanakkor a legnagyobb szorgalommal fáradozzanak azon, hogy ezek az emberek a meggyőzés által az egyetlen igaz valláshoz megtéríttessenek.²⁴ Ezt a látszólag ellentmondásos döntést Stupan későbbi visszatekintése világítja meg. Az államtanácsos a döntést úgy magyarázta, hogy ezeket az embereket egyedül a hitük miatt nem lehet fogságban tartani. Bűnöségük nem volt megállapítható. Döntés is született szabadon bocsátásukról, amennyiben nyugton maradnak. A térítési feladat ebben az összefüggésben a vizsgálati fogság idejére vonatkozott volna, vagy tényleges elítéltetés és további nyakas megtérítlenség esetén a kiűzetésig tartott volna. Ez a határozat változtatott meg Stupan háta mögött, amikor az államtanácsos súlyos betegen feküdt, végül pedig egyik döntést (a kiűzést és a szabadon engedést) sem hajtották végre (*Klima*, 1942, 135–136. o.).²⁵ 1771 márciusában egy újabb resolutio megkövetelte, hogy a felnőttek saját maguk vallják be, hogy herrenhutiak-e vagy pedig az alvinci anabaptista közösség volt tagjai. Maga a döntés eleve azzal kezdődik, hogy gyermekeiket, amennyiben még nem töltötték be a tizenöt éves kort, el kell venni, és a szebeni árvaházban kell őket nevelni. A felnőttek három hónapon belül a négy

recipált valláshoz csatlakozhatnak, ebben az esetben szabadlábra kerülhetnek, amíg ebben megmaradnak, megtűrik („geduldet”) őket. Ha ezt nem akarják megtenni, akkor a három hónap lejártával a tartományból ki kell őket űzni, a püspököknek pedig azonnal mehet a javasolt igen üdvös emlékeztetés („ganz heilsame Erinnerung”).²⁶ A nevezett három asszony esete előrevetítette mindazoknak a „szektásoknak” a sorsát, akiket még fogságban őriztek. Ezek ügyében 1772. március 28-án az a döntés született, hogy minden további nélkül el kell távolítani őket az országból. A kiüzendő anabaptisták magukkal vihették javaikat, amelyből nem vontak le semmit, mert az ellátásukra fordított költségeket a kincstárból fedezték. Hátrahagyott javaikat ugyanilyen módon ki kell szolgáltatni azoknak a szektásoknak is, akik a letartóztatástól való félelmükben menekültek el, ha jelentkeznék értük. Csak azokat a javakat lehetett háramlási jogon („titulo Caducitatis”) bevonni, melyekért tulajdonosai már nem jelentkeznék.²⁷ A döntés előkészítése Stupan államtanácsost szokatlanul keserű kifakadásra készítette. Vótumának lényege, hogy az ügy teljesen bizonytalan, és rosszul is lett kezelve. Megmagyarázhatatlan, hogy ezeknek az embereknek a sorsa sem a kiűzetés, sem a szabadon bocsátás formájában nem rendeződött, hiszen egy részük már 1760 óta fogságban van, és embertelen dolog életfogytig fogva tartani őket. Kárhoztatható a római katolikus egyháziak túlzott buzgalma („unbescheidene eyfer”), katolikusok és protestánsok irigysége egyaránt. Bár Stupannak sikerült az Államtanács-tagok többségének (Gebler, Binder, Löhr) támogatását megnyernie, Mária Terézia mégsem az ő javaslatának szellemében döntött. Hatzfeld rangelső (dirigierender) államminiszter szerint ugyanis a Morva Testvérek csak egyszerű pietisták, míg a herrenhutiaknak állítólag van egy olyan törvényük, mely értelmében minden egyházi joghatóság alól kivonják magukat. Így külön testet („abgesonderten Körper”) képeznek (*Klima*, 1942, 135–136. o.).²⁸ Az anabaptista vallás 1768-as felszámolása után már lehetett a Morva Testvéreket ártalmatlan pietistáknak nyilvánítani, szemben „a társadalmi rendet fenyegető” és „egyre terjedő” herrenhuti veszéllyel.

1945 sajátos módon egyfajta felszabadulást jelentett az újprotestáns vallásközösségek számára. A Horthy-rendszer ugyanis számos adminisztratív, korlátozó intézkedést alkalmazott velük szemben. A lelkiismereti szabadságot törvénybe iktató 1895. évi XLIII. törvény cikk ugyanis – a törvényalkotók liberális szándékaitól függetlenül – a vallások hierarchiáját állapította meg, ahol jogi eszközökkel akadályozni lehetett újabb vallásfelekezetek elismerését. Így 1945 előtt leginkább a személyes és egyéni lelkiismereti szabadság jogi alapján szerveződő el nem ismert (túrt) vallások csoportja gyarapodott egyre újabb és újabb újprotestáns irányzatok magyarországi megjelenésével. A dualizmus korában jöttek létre az első szabadegyházak, a nazarénus, baptista, metodista felekezetek Magyarországon, amelyeket az I. világháborút követő évtizedekben újabbak, a keresztény testvérgyülekezet, pünkösdi mozgalom közösségei stb. követtek. A látszatdemokratikus átmenet (1945–1948) politikai küzdelmei során a Baloldali Blokk pártjai átmenetileg szövetségest láttak a kisegyházakban a politikai katolicizmus (valamint a többi történelmi egyház) elleni küzdelemben. Közjogi helyzetük így 1947–49 között jelentősen javult, bár politikai helyzetüket és a közigazgatási szervek gyakorlati intézkedéseit továbbra is nagyban befolyásolta a közvélemény, a média róluk alkotott képe.

A megváltozó geopolitikai helyzetet látva egyes kisegyházi vezetők 1948-tól politikai pragmatizmusból igazodni próbáltak, hogy szabad működésüket biztosítsák. Ilyen módon érthető a Magyarországi Szabadegyházak 1949. áprilisi kérelme, hogy tagegyházaikat és a felügyelete alatt működő felekezeteket ne „vegyék egy kalap alá” a többi nagy felekezettel,²⁹ illetve különböztessek meg őket a Jehova Tanútól és „egyéb ártalmas szektáktól”.³⁰ Az igazodás ténye ellenére ugyanarra a „reakciós”, „népidemokrácia-ellenes” sorsra jutottak, mint a „történelmi” nagyegyházak, ráadásul újra rájuk sütötték a „szekta” bélyeget is. 1950 júniusában érkezett meg az állampárt nyílt hadüzenete. A Magyar Dolgozók Pártjának (MDP) Központi Vezetősége a „klerikális reakció” ellen

indított harc keretében már a kisegyházak ellen is fellépést sürgetett. A kisegyházakról a harc főideológusa, Révai József a következőképpen nyilatkozott: „Fokozunk kell a harcot a különböző szektákkal szemben is. Az adventista, jehovista, baptista és az egyéb szekták vezetői a legtöbb esetben az amerikai imperializmus szolgálatában állnak, a szekták nem egyebek, mint imperialista propagandaszervek.” E nyilatkozat után a helyi pártszervezetek pártnapján is foglalkoztak a „klerikális reakció” és a szekták kérdésével. A belügyminisztériumi jelentésekben a különböző felekezeteket szektaként tüntették fel.³¹ A berendezkedő kommunista hatalom politikai irányváltásaitól függetlenül a széles társadalom a szabadegyházakat végig szektaként kezelte (*Megkezdtek működésüket...*, 1946; *Erdei*, 1947; *dr. p. j.*, 1949). Az MDP Titkársága már 1951. július 4-i ülésén foglalkozott a magyarországi „szekták” prédikátorai ellenőrzésének kérdésével. Ezen a kisebb vallási közösségek szabad működését és erősödését negatív módon ítélte meg a politikai vezetési. Az ülésen döntés született arról, hogy prédikátoraik számát minimalisra kell csökkenteni, illetve külföldről támogatást csak az ÁEH hozzájárulásával vehetnek igénybe. Az ülésen egy hónapot adtak a BM-nek és az ÁEH-nak a „szekták” szorosabbra fogásának és ellenőrzésük egyéb rendszabályainak kidolgozására.³²

A „szekták” visszaszorításának egyik eszköze az úgynevezett lelkészigazolványok ügye lett. Az 1951. május 15-én felállított Állami Egyházügyi Hivatal 1951 szeptemberében a felekezetek tudtára adta azt a kívánalmát, hogy az embereknek „tisztá képet kell nyerniük a lelképásztorok munkájáról”³³, majd a rá következő évtől saját hatáskörébe vonta a lelkészigazolványok kiállítását. Ezeket a dokumentumokat az MSZSZ szolgálati helyeket is tartalmazó felterjesztésére a Hivatal a BM-mel együttműködve állította ki, érvényesítésükhöz láttamoztatni kellett a helyi hatóságokkal is. Az ÁEH azzal indokolta az igazolványok kiadását, hogy az MSZSZ-ben képviselt tagegyházakat ennek segítségével különböztetné meg az „államellenes” szektáktól, illetve akadályozná meg, hogy egyesek vallási tevékenységek leple alatt utazgatva „káros tevékenységet” végezzenek.³⁴ Az állam nem adott ki rendeletet az igazolványok kérdésének szabályozására, ami áttekinthetlenné tette az ügyintézését. Az MSZSZ, valamint az MSZSZ Egyeztető Albizottságának tagjai, illetve az egyes mozgalmak vezetői számára biztosították csak az ország egész területére kiterjedő működés lehetőségét. A lelkészek, prédikátorok, gyülekezeti munkások, körzetvezetők, valamint kerületi előljárók a működési területük pontos feltüntetésével kaptak igazolványt.³⁵ Az igazolványok kiadásának kérdése érzékenyen érintette a gyülekezeti életet, mert az igazolvánnyal rendelkező lelkész távolléte esetén számos adminisztratív korlátozásra nyílt lehetőség. Egyes belügyi szervek ugyanis illegálisnak tartották, hogy a gyülekezet tagjai a felolvasott bibliai részeket egymás között beszéljék meg. A „laikus” magyarázatok és felolvasások „elkövetőit” rendőri felügyelettel büntették.³⁶ Az MSZSZ tiltakozására az alkotmány szabad vallásgyakorlatra vonatkozó passzusa alapján az ÁEH mindössze úgynevezett „csendes istentiszteletek” tartásához járult hozzá, amelyeken ének, ima és felolvasás volt engedélyezett.³⁷ Egyes helyi közösségek úgy játszották ki a rendeletet, hogy a jelenlévő, de igazolvánnyal nem rendelkező lelkész számára az istentisztelet keretében feltettek négy-öt előre megbeszélte kérdést, amelyre prédikációval válaszolt. Az államhatalom az igazolványok kiadását számos adminisztratív eszközzel nehezítette: (1) Az ÁEH érdeklődött a lelkészi igazolványokra előterjesztettek származása, vagyoni állapota, erkölcsi és politikai megbízhatósága felől.³⁸ (2) Általános tapasztalat volt a sok elírás és kihagyás a működési helyek feltüntetése terén. (3) Számosan nem kapták meg a működési engedélyüket a kívánt területre.³⁹ (4) Egyes rendőrkapitányságok sürgősen szükségtelennek tartották kiállítani az erkölcsi igazolványt a helyi lelkész számára, ami pedig a prédikátori igazolványok kiadásának feltétele volt. Az ÁEH pedig nem sietett az ügyintézésrel.⁴⁰ A BM figyelte, hogy a lelképásztor rendelkezik-e igazolvánnyal, és a feltüntetett helyen prédikál-e. Ha nem az igazolványban megjelölt helyen prédikált, akkor „szektaszervezés” címén bevonták az igazolvá-

nyát. A Rákosi-korszakban az MSZSZ tagegyházai és a felügyelete alá tartozó vallási entitások, valamint a hatóságok között a legtöbb probléma az igazolványkérdésből fakadt az igazolvány nélküli vagy lejárt igazolvánnyal történő istentisztelet-tartás miatt.⁴¹ A szabadegyházi entitásokat az „illegális” missziós tevékenységtől, az új gyülekezetek szervezésétől lelkészeik internálással való fenyegetésével tartották vissza. Eddigi ismereteink szerint leghosszabb ideig, másfél évig Kalkó József baptista lelkipásztort tartották fogva (Kovács, 1996). Az új gyülekezetek szabad működésének engedélyezését azzal az indokkal utasították el, hogy a magyar jogszabályok nem teszik lehetővé új szekta alapítását.⁴² Más helyeken a rendőrség törvényellenes feltételeket támasztott az istentiszteletek megtartásával kapcsolatban: az előadásra kerülő bibliai magyarázatok írásbeli közlését és az egyesületi alapszabályok bemutatását kérte, illetve a pénztárkönyvek átvizsgálását kívánta. Más helyen a gyülekezeti tagok névsorának beszolgáltatását is elrendelte a rendőrség.⁴³ Előfordultak más „ügyből” kifolyó házkutatások és internálások is.⁴⁴

A kommunista államhatalom az 1956-os forradalom leverését követően kevésbé törődött a szabadegyházi közösségekkel. Elsőként politikai ellenfeleivel számolt le, illetve a történelmi egyházakban érvényesítette befolyását, és érte el a visszarendeződést. A Kádár-korszakban elsőként a belügyi szervek foglalkoztak szisztematikusan a szabadegyházakkal. Már 1957–1958-ban elkezdték feltérképezésüket. Olyan személyeket szerveztek be elsősorban, akik fővárosból tartották a vidékkel a kapcsolatot. Később a megyékben is történtek beszervezések az egyes entitásokban fellépő belső konfliktusokkal párhuzamosan.⁴⁵ A Művelődésügyi Minisztérium Egyházügyi Hivatala is változtatott a szabadegyházakkal kapcsolatos munkamódszerén. A Hivatal 1958-ig csak esetenként kísérte figyelemmel tevékenységüket, amely leginkább a SZET elnökségével való tárgyalásból, és egy-egy „reakciós” prédikátorral szembeni fellépésből állt. A lakosságot már ekkor elkezdték tudatosan hangolni a „szekták” ellen. Ehhez bevonták az illetékes párt, állami és társadalmi szerveket, és segítségül hívták a tömegkommunikációs eszközöket is, elsősorban a napilapokat (lásd például Pintér, 1957). Az ÁEH 1958-tól foglalkozott szisztematikusan a szabadegyházakkal, és egyéb vallási közösségekkel. Működésük, történetük, tanításuk, tagjaik mentalitásának elemzésével dolgozták ki a velük szemben alkalmazott politikát. A történelmi egyházaknál veszélyesebbnek vélték őket, mert nem rendelkeztek rögzített dogmákkal, nem voltak papjaik, és mindenki szabadon kifejtette hitnézetét. Mivel tartózkodtak a politizálástól, ezért az államhatalom attól tartott, hogy a történelmi egyházak (evangélikus és református) „tiszta evangélium”-ot hallgatni kívánó rétege hozzájuk csapódik. Különösen a szervezetenként ellenőrizhetetlen vallási közösségektől tartottak. Dogmatikai téren a túlvilághitüket (Krisztus új világrendet alakít ki a hívők részére) kifogásolták, mivel szerintük politikai síkra terelve könnyen ellenforradalmi izgatássá alakulhat át. Az összejöveteleik kiszámíthatóbbá tételük érdekében az államhatalomnak törekednie kellett a spontán elemek kiszorítására. Egyes felekezetekben, melyekre jellemzőek voltak a karizmatikus jelenségek megnyilvánulásai (prófétálás, elragadtatás, gyógyítás), ezek lassú visszaszorítására törekedtek. Bizalmatlanul nézték a „kultúraellenességüket” (nem járnak moziba, színházba), a gyermek- és ifjúsági munkájukat és a történelmi egyházaknál aktívabb missziós tevékenységüket.⁴⁶ Az 1960/61-es vallásellenes kampány során több újprotestáns lelkészt és laikust börtönbüntetésre ítélték. A keményebb adminisztratív eszközök alkalmazásának háttérben a párton belüli hatalmi viszonyok átmeneti balra tolódása, illetve az aktuális szovjet példa követése állhatott. A puhább és keményebb módszerek váltogatása közben 1960–61-ben a Szabadegyházak Tanácsának jövője is kérdésessé vált. Az Állami Egyházügyi Hivatal szempontjából a nehézséget az okozta, hogy a SZET és a tagegyházak vezetői körében még nem találtak olyan személyt, aki az állam szabadegyházakat korlátozó politikáját következetesen végrehajtotta volna. A Hivatalon belül ezért kialakult 1960 közepén olyan vélemény is, hogy a SZET-et még egy évig hagyják működni, de közben előké-

szítik a talajt a szekták bomlasztására. A SZET felszámolását szükségesnek vélték, mert a kisebb felekezetek esetében a decentralizáció megfelelőbb megoldásnak tűnt. A helyi szervekkel hatékonyabb együttműködés segítségével – szerintük – ugyanis kézben tudták volna őket tartani. A SZET ráadásul érdekképviselői szervként működött. Cél-szerűbbnek látszott ezért a „szekták” elleni egyenkénti fellépés, mint egy szövetséggel szembeni. Végül mégsem ezt az irányvonalat érvényesítették, hanem a homlokegyenest ellenkezőt. Az ötvenes évek végétől ugyanis az egyes tagedyházak élén – kihasználva a felekezeteken belüli ellentéteket (amelyek gerjesztésében az államhatalom tevékeny részt vállalt) – sikerült az ÁEH-nak megfelelő személyi változásokat elérnie, és számára megfelelő programot elfogadtatnia. A szervezetből így 1961 márciusára felügyeleti szerv lett. Befolyását valamennyi tagedyházra és gyülekezetre biztosították. A tagedyházak közötti, vagy tagedyházon belüli vitás kérdésekben a SZET döntése irányadó volt. A SZET szerepének emelését segítette a tény, hogy tagedyházaiért felelősséget vállalt az állami hatóságok felé. Kötelességének számított tagedyházainak anyagi és erkölcsi ügyeinek felülvizsgálata. A vezetési problémákkal küzdő tagedyházat átmeneti időre egy másik tagedyház felügyelete alá is helyezhette. Ha ez sem hozott megfelelő eredményt, akkor az illető tagedyházat kizárta tagjai sorából. A SZET fegyelmi hatáskörébe tartoztak a tagedyházak vezetőinek, igehirdetőinek erkölcsi, hitelvi vagy politikai eltévelyedései. A SZET ügyvezető igazgatójának pedig kiemelkedő döntési jogköre volt. A „nem megfelelő”, vagy a hit és szervezeti szabályzattal egyáltalán nem rendelkező entitások számára előírták azok elkészítését. Az elkészült szabályzatok állami elvárásokat is tartalmaztak, amelyek nem minden esetben működtek a gyakorlatban gyülekezeti, vagy tagsági szinten.

A „szekták” elleni fellépés érdekében a Hivatal következetesen érvényesítette azt az elképzelést, mely szerint minden kétszáz tagra egy lelkész juthatott. Ennek következtében egyes kisegyházakban nagyobb arányú elbocsátások történtek, amelyek elsősorban a hivatal szempontjából „fanatikusnak”, „szektariánusnak” számító személyeket érintették. Ez komoly belső meghasonlást eredményezett néhány entitás esetében, mert az elbocsátott emberek az egyházon belüli „ellenzék” erősítették. Újabb „szekták” (értsd a korábbiakból kiváló újabb gyülekezetek) létrehozását az állam nem engedélyezte, sőt az illegális betiltását tervezte. Igehirdetést a Rákosi-korszakhoz hasonlóan továbbra is csupán az igazolvánnyal rendelkező személyek végezhetek az abban megjelölt helyeken. Országos igazolványt pedig csak az egyházak vezetői kaptak. Azokban a gyülekezetekben, ahol nem volt jelen igazolvánnyal rendelkező személy, ott továbbra is csak csendes istentisztelet tarthattak. Az istentiszteletek színvonalasabbá tétele érdekében magnetofon és diavetítőt nem használhattak. Magnetofon-használat miatt például öt adventista lelkész-től vették el az igazolványt. A 20 főnél kisebb helyi közösségekben csak lelkigondozást, úrvacsoraosztást és temetési szertartást gyakorolhattak. Új imatermek megnyitását nem engedélyezték. Az ötvenes évek végén, hatvanas évek elején az ingatlanok területén jelentős veszteség ért egyes tagedyházakat, mivel a törvényi tiltás ellenére lakást, házat használtak fel imaház céljára.⁴⁷ Ennek révén több imaház céljára szolgáló termet juttattak vissza adminisztratív eszközök alkalmazása nélkül a Szabadegyházak Tanácsának. A tagedyházak kiszolgáltatottságát jelzi ingatlanügyekben, hogy a hatvanas évek második felében az 5 és 10 ezer forint közötti karbantartási munkálatokhoz a helyi építkezési szervek hozzájárulása mellett a SZET beleegyezésére is szükségük volt. A 10 és 30 ezer forint közötti karbantartási, illetve építkezési munkálatok már a megyei tanácsosok hozzájárulását igényelték. A 30 ezer forintot felüli investáció, illetve építkezések tervei már csak az ÁEH jóváhagyásával valósulhattak meg. Ingatlanvásárlás is csupán az ÁEH jóváhagyása után vált joghatályossá. A lakás és imaház építkezéshez szintén szükségük volt az ÁEH engedélyére. Imaházépítést csak nagyon indokolt esetben engedélyezett a Hivatal.⁴⁸ Az intézkedések nyomán a 60-as évek elején gyülekezetek összevonására is

sor került. A mesterségesen felduzzasztott gyülekezetek életét pedig nem egyszer belső feszültségek jellemezték. A feszültségeket az állam tovább gerjesztette azért, hogy az egyházvezetőknek jelenteniük kellett az egyházon/gyülekezeten belüli illegális „frakciós csoportok”-ról, illetve arról, ha különböző (egyébként magukban legálisan működő szabadkeresztény) tagegyházak tagjai tartottak összejöveteleket.⁴⁹ A tagegyházak vezetőitől ezzel együtt el is várták, hogy lépjenek fel a gyülekezeten kívüli összejövetelek ellen, számolják fel a „góccok”-at. A „hitéleti túlzásokat” (engedély nélküli prédikátorok szereplése, ellenőrizhetetlen istentiszteletek tartása, csendes napok, konferenciák, nyugati sajtótermékek behozatala stb.) tiltották. Szerveződésüket és működésüket igyekeztek úgy befolyásolni, hogy minél több elemében a történelmi egyházak szervezetére hasonlítson, gyengébb vagy erősebb hierarchia kiépülésével kívülről hatékonyabban ellenőrizhető és irányítható legyen. A hagyományos egyházi formákat elutasító közösségek szempontjából ezt a törekvést nevezhetjük egyházasításnak. A bomlasztás, lojális személyek hatalomhoz juttatása és az egyházasítás hármass programjának jegyében hajtottak végre a korábban már látott komoly összevonásokat. Ennek során az AEH komoly hatalmi központosítást is végrehajtott. A Hivatal a centralizáció érdekében a tagegyházak vezetését bátorította minden olyan törekvésükben, amely hatalmukat növelte. Segítséget ígért nekik az ellenkező véleményt képviselőkkel szemben. A Hivatal fontos nyomásgyakorlási eszköze volt, hogy a felekezetekben történekkért az egyház vezetőinek kellett az állam irányába felelősséget vállalniuk. Ezzel sikerült elérnie, hogy minden lényeges kérdésben néhány személy döntsön. Ez a korábbiakhoz képest más működési mechanizmust eredményezett az amerikai gyökerű, nyugati típusú demokratikus alapokon működő szabadegyházi közösségek egyházszerkezeti életében. Egyházszerkezeti téren így az egyházasítás legfontosabb eszköze a SZET lett.

Az AEH a szabadegyházak külföldi kapcsolatainak minimalizálására törekedett, ezért nemzetközi összejövetelek magyarországi megtartásához nem járult hozzá. A szabadegyházak irodalmi tevékenységének visszaszorítása érdekében a Hivatal nem adott engedélyt újabb folyóiratok kiadására. Az állami vállalatok és az országos kisegyházi központok csupán az AEH által engedélyezett anyagokat sokszorosíthatták, amelyek tartalmukat nézve a Hivatal érdekeit (is) szolgálták. Sokszorosítási engedéllyel csak az adventista és a baptista egyház rendelkezett. Az AEH és a rendőrség a SZET és a nagyobb felekezetek stencil gépeit rendszeresen ellenőrizte. Az írógéppel történő sokszorosítás ellen pedig adminisztratív eszközökkel is felléptek, amely a hatvanas évek elején elsősorban a baptista és az adventista egyház életében okozott feszültségeket.⁵⁰ A tagegyházak pénzügyeit a SZET által kontrollálta az állam. Külföldi segély a Rákosi-korszakhoz hasonlóan továbbra is csak a SZET-en keresztül érkezhettek be legálisan.

Hivatalosan az MSZMP az állam és az egyház együttműködésének feltételeit a bel- és külpolitikájának támogatásában jelölte meg. Az egyházak vezetőinek és lelkészeinek többsége felismerve a politikai realitást, az adott keretek között igyekezett a hitéletet biztosítani. A nyílt szembenállást nem vállalták, ezért a hatvanas évek elejétől a Magyar Népköztársaság egyházpolitikájában a vallásos ideológia elleni küzdelemre és a hitéleti aktivitás ellensúlyozására helyezték a hangsúlyt, „türelmes magatartást” hirdetve a vallásos emberek és az egyházak irányában. A gyakorlatban azonban vallásosnak lenni számos továbbtanulási lehetőségben illetve pályán hátrányt, nem egy esetben kizárási okot jelentett. A szocialista államhatalom az egyházakkal a szocializmus építése érdekében „politikai együttműködést” folytatott. A vallásos világnézet ellen azonban szellemi síkon harcolt, amely harc színhelye többek között az iskola, az egyetem, a könyvkiadás, a sajtó, a rádió, és a televízió voltak.⁵¹ A centralizáció és a lojális személyek vezető pozícióba kerülése tartalmi téren is változást jelentett a hitélet területén. Egyre nagyobb szerepet kaptak a kisegyházak életében is az államhatalom által megjelölt problémák (béke, faji kérdés, társadalmi igazságosság), mert az állam a hitéleti aktivitás helyett a politikai

kérdésekre orientálta a felekezeteket.⁵² Bár a hatvanas években folytatódott a 1957-ben érezhetően újramegkezdett tendencia, hogy a magyar sajtóban az újprotestáns felekezetekről inkább negatív tartalmú írásokat lehetett olvasni, a '60-as évek legvége, a '70-es évek legeleje érzékelhető változást hozott. Ekkor született politikai direktíva arról, hogy a kisegyházakkal kapcsolatosan pozitív tartalmú cikkeknek is publicitást kell biztosítani. A negatív dolgok korábbi általánosítása ugyanis ellenkezést váltott ki a hívek körében.⁵³

Összehasonlító esettanulmányunk végén összegezzük eredményeinket. Két eltérő társadalmi-politikai rendszer szektapolitikáját tekintettük át. Egyesek számára furcsának tűnhetett, hogy két olyan eltérő társadalmi-gazdasági háttérű politikai rendszer szektafogalmát és szektapolitikáját hasonlítottuk össze, mint a tereziánus korszak felvilágosult abszolutisztikus szakasza és a korai kádárizmussal megszilárduló magyarországi szocializmus, ezért ezek berendezkedésének rövid összehasonlítására is ki kellett térnünk. Hasonlóságként megállapíthatjuk, hogy mindkettő komoly rendszerváltozás(ok)on ment át, és mindkettőnek egy körülbelül tizenkét éves időszakra volt szüksége, míg szektapolitikáját képes volt részleteiben kidolgozni, egyúttal pedig definiálni a szakadárnak minősített vallási csoportosulásokhoz való viszonyát. A politikai szektafogalom öt közös összetevőjét sikerült feltárnunk:

- Mindkét rendszer pragmatikusan használta a „szekta” kifejezést államigazgatási irataiban. Az államigazgatási nyelvezetben különbséget kellett tennünk a fogalom belső és nyilvános használata között.
- Mindkét rendszer felhasználta kapcsolatait, hogy a szektaügyben fogantatosított intézkedéseit mintegy társadalmi nyomásgyakorlásra adott válaszként állítsa be. Ez a hivatkozott társadalmi kapcsolat a tereziánus rendszer esetében leginkább a katolikus egyházi vezető réteg volt, míg a szovjet típusú rendszerben a tömegmédiában megjelenő propagált „népi vélemény”.
- Mindkét rendszerben megfigyelhető egyfajta torz alkotmányosság, ahol az Ausztriai Ház államkonglomerátumán belül vallásilag legszabadabb Erdély Habsburgok által is elismert rendi alkotmánya, illetve az 1936-os sztálini alkotmányon alapuló 1949-es magyar alkotmány némi hivatkozási alapként szolgált. Sajátos módon ennek hatalomkorlátozó és jogokat biztosító jellege csak annyiban érvényesült, amennyiben a hatalom saját politikai alapidokumentumát komolyan vette. A felvilágosult abszolutizmus rendi alkotmányossággal szembehelyezkedő jellege, valamint a kommunista társadalom megteremtésének társadalmi szükségletei politikailag számtalan esetben felülírták az elvileg érvényben lévő alkotmányos normákat.
- Mindkét politikai rendszer megvalósította a tilt, tűr és támogató hármas jellegű valláspolitikájának egy olyan formáját, amelyben a türelem a társadalmi békét szolgáló ideiglenes kategória, a támogatás célja az alárendelés és betagolás, valamint a támogatás és a türelem gyakorlati alkalmazása is lehet a későbbi tiltás előkészítésének irányába ható politikai lépés. A hatalomnak ez a hármas jellegű valláspolitikája találkozik bizonyos társadalmi igényekkel, melyek a vallási identitás saját és idegen jellege között az állam által is elismerendő egyenjogúságot és/vagy minőségbeli különbségtételt látnak, a szektaként érzékelt entitásokat pedig hivatalból üldözendőnek vagy korlátozandónak tekintik.
- Mindkét politikai rendszer elkülönített hivatali apparátust hozott létre a vallásügy irányítására, melynek részévé tette a szektaügy kezelését is. Ez a tereziánus korszakban a püspöki hatalommal együttműködő vallásügyi bizottság a Kancellárián belül idegen főhivatalnokok elnöksége alatt az Államtanács legfelsőbb szintű koordinatív főfelügyelete alatt. A létező szocializmusban a belüggyel együttműködő Állami Egyházügyi Hivatal a koordinatív politikai pártszervek főfelügyelete alatt, mely rendszer egészének működését áthatotta a szovjet példa követése.

- Mindkét politikai rendszer végső soron a kisebb társadalmi béagyazottsággal rendelkező vallási közösségeket tekintette szektáknak. A tereziánus korban az alvinci anabaptisták kisebb közössége, az evangélikus ortodoxia számára még elfogadható pietizmuson túllépő anabaptistának vagy herrenhutinak tekintett vallásgyakorlatoti elemeket követő szász és Ländler evangélikusok kerültek bele ebbe a kategóriába. A nagyobb népességgel rendelkező unitáriusok viszont kikerültek a fogalom legégetőbb bélyege alól. A megszilárduló kádárizmus végső soron azokat a közösségeket tekintette ilyeneknek, melyeket nem tudott egyháziasítani, és nem tudott politikai együttműködésre bírni.
- Mindkét politikai rendszer szektásnak tekintette a tértítői (missziói) beállítottságot, melyet félelmetesnek és elítélendőnek állított be. Mindez nem akadályozta meg ezeket a rendszereket saját missziós politika hivatászerű gyakorlásában. A tereziánus rendszerben ez utóbbi volt az állami katolikus missziós politika, a megvalósult szocializmusban pedig a propagandisztikus eszközökkel vívott világnézeti harc. Mindez természetesen azt is mutatja, hogy ezek a rendszerek világnézetiileg igen elkötelezettek, és a világnézeti semlegesség közömbösége elutasítandó jelenség számukra.
- Mindkét rendszer alkalmazott sajátos vargabetűket is szektapolitikája során. A társadalmi nyugalom biztosítása érdekében az államhatalom képes volt beavatkozni az egyébként elsőrendű ellenségnek tekintett bevett/történelmi vallások egységének biztosítása érdekében.
- Mindkét politikai rendszer szembe-sült a vallási átjárhatóság problémájával. A szekták tanításai, szervezete és kegyességi gyakorlata az állami nyomásgyakorlás hatására kevésbé tudott kikristályosodni. Mindez egyfajta átjárhatóságot is biztosított a bevett/történelmi felekezetek felé, valamint a „szektariánus”/szabadegyházi kegyességi irányzatok között egyaránt.
- Mind a tereziánus rendszer, mind a reálszocializmus a társadalmi veszélyesség kérdését tekintette a „szektaveszély” legnagyobb problémájának, melyet akár erőhatalmi eszközökkel, a „szekták” erőszakos kiirtásával is kezelni akartak.

Mindkét politikai rendszer mérlegete a szekták politikai hasznosságát, vagyis hogy a szektákban is megnyilvánuló vallási megosztottság felhasználható más vallásfelekezetek ellen.

A tereziánus rendszer számára a bomlasztandó tényezőket az erdélyi bevett vallások képviselték, míg a szektapolitika kedvezményezettje a domináns (uralkodó) állásra szánt katolicizmus lett volna. A létező szocializmusban a szektákkal mint ütőkártyával elsősorban a történelmi egyházak visszaszorítását akarták elérni, vallási kedvezményezettje nem volt ennek a valláspolitikának, mert a hatalom intézkedései a kisegyházak működésére is elnyomásként nehezedtek, a cél pedig a tudatos és harcos ateista világnézet terjesztése volt. Az „oszd meg és uralkodj” elve mind a 18., mind a 20. században kiváltotta a hatalomhoz való igazodást, egyfajta bizonyítási kényszert a hatalom előtt, és megtalálta a lelki, egzisztenciális vagy hatalmi okokból megalkuvókat.

- Mindkét politikai rendszer kiemelt problémaként kezelte a „szekták” külpolitikai veszélyességének kérdését. A tereziánus rendszer a német-római birodalmi viszonyok magyarországi és erdélyi meghonosodásától tartott leginkább, a keleti blokk országában az amerikai imperializmus szálláscsinálóinak tartották az USA-ból elindult újprotestáns felekezeteket.
- Mindkét politikai rendszer törekedett a szekták tevékenységének területi jellegű korlátozására adminisztratív és erőhatalmi eszközökkel. A tereziánus rendszerben az anabaptisták csak Alvincen élveztek türelmet, a 20. században a lelkészigazolványokkal kapcsolatos eljárás adott alkalmat a területi korlátozásra. A területi korlátozással összefüggésben jelentkezett a tulajdonjogi korlátozás. Az alvinci közösség kollektív földtulajdonjának megszüntetése kiélezte a szegényebbek és tehetősebbek közötti viszonyt, és a közösség megosztásával elősegítette a katolikus missziót, az illegális gyülekezeti teremhasználat pedig az összevonások és a vele összefüggő mesterséges feszültségkeltés eszközévé vált.
- A könyvhöz, vallási iratokhoz jutás megnehezítését mindkét rendszer prioritásként kezelte.
- Végső érvként mindkét rendszer a letartóztatások, internálások, száműzetések eszközéhez nyúlt. Az átnevelő jelleg talán markánsabban látszik a felvilágosult abszolutizmusban, mint a 20. századi európai diktatúrákban.
- Azok a személyes kapcsolatok, benyomások és tapasztalatok, amelyek által a „szektások” az állami döntéshozókra maguk irányában pozitív hatást tudtak gyakorolni, ha nem is jelentősek, ugyanakkor nem is elhanyagolhatóak.
- Mindkét rendszer szembesült a szektaproblémával. Alapvető irányvonalként mindkettő a „szektásodás” megfékezését tűzte ki maga elé. Talán legnagyobb különbségük, hogy Mária Terézia a szekták kiirtása mellett döntött, elvetve az egyháziasításukra tett javaslatokat, míg a létező szocializmus éppen ebben az irányban tett egy kísérletet nem felejtve el tulajdonképpeni végcélját, a vallásgyakorlat és a vallásos világnézet tényleges eltorzítását a társadalomban.
- Végezetül hangot adunk annak a meggyőződésünknek, hogy a jelenlegi magyarországi közélet kormánypárti és ellenzéki részének a vallásüggyel kapcsolatos aktuálpolitikai lépéseit nagyban az ebben a tanulmányban feltárt kulturális modellek mozgatják. Amikor az egyik oldal az állam és az egyházak együttműködéséről beszél, akkor céljainak értelmezési keretrendszerét leginkább a felvilágosult abszolutista egyházpolitika adja meg. Ezzel szemben, amikor a másik oldal az 1989–90-es vallásügyi állapotok visszaállítását követeli, akkor valójában gyakran (bár egyáltalán nem kizárólagosan) a kommunista egyházpolitika azon elemeit használja, mely a kisegyházakban a történelmi egyházakat gyengítő tényezőt lát, és érzelmi áthallásaival a szocializmus idején szocializálódott választóinak látens vallásellenes attitűdjeinek hívószavára apellál.

Tanulmányunk zárásaként hangot adunk reményünknek, hogy sikerült bizonyítanunk, a vallásügy és benne a szektakérdés a korábban gondoltaknál sokkal konzervatívabbnak mutatkozó szellem- és kultúrtörténeti entitás, amely gyakran évszázados folyamatokban ragadható meg, és jól tűri, sőt igényli az összehasonlítást időben egymástól távol álló, egymástól teljesen különböző társadalmi-politikai rendszerekben. Hangsúlyozni szeretnénk, hogy jelen tanulmányunk egy rövid módszertani kísérletet kínált, valamint kritikára, vitára, hozzászólásra hívja fel a 18–20. századi egyház-, vallás- és politikátörténettel foglalkozó kutatókat. Ha lehetőségünk nyílik rá, szeretnénk a szektafogalmat a jelen terjedeleminél mélyebben is boncolgatni, de vallási jellegű szellem- és kultúrtörténeti gyökereink jobb megértése végett más hasonló fogalomtörténeti összevetéseket is szükségesnek tartunk, mindenek előtt a lelkiismereti szabadságát és az egyház(ak) társadalmi szerepét.

Jegyzetek

- ¹ A kérdésre lásd Ifj. BARTA János: „Napkirályok” tündöklése és bukása. Európa a 16-18. században. Csokonai Kiadó, Debrecen 1996. 71-80. old.; 190-192. old.
- ² A kérdésre lásd Magyarország és az Államtanács első tagjai [pótfüzet], Századok 1935. évf.
- ³ Magyarország története 1686–1790. (Főszerk. EMBER Győző, Heckenast Gusztáv) Budapest 1989. 443. old.
- ⁴ Erdély története három kötetben. Akadémiai Kiadó. Budapest 1986. 1083. old.
- ⁵ MOL A98 7. csomó 214rv-216v; 233r-237v Gróf Koller 1774. nov. 24-i notája. 235v-236r.
- ⁶ A II. világháború és a kibontakozó hidegháború időszakában a Szovjetunióhoz csatolt területeken és a szatellitállamokban – Magyarország kivételével – mindenütt erőszakos módon felszámolták a görög katolikus egyházakat.
- ⁷ Kivételt a pacifista vallási közösségek jelentették, amelyek megtagadták a katonai, illetve a fegyveres katonai szolgálatot, mint a Jehova Tanúi, vagy a reformadventisták.
- ⁸ Például ÖstA Alter Cultus 21 ex Februario 1761 innen Österreich folio 3r-22 v Protocollum Directorii in Publicis de dato 26. Jan. 1761 Die Kärntnerischen Religions Sachen betreffend 6v; 62 ex Aprili 1781 Vortrag der B-ö Kanz 1781 ápr 4: Über den Zustand, und die Verwendung der Religions-Fundorum Ref: Heinke
- ⁹ Blümenen cseh-osztrák főkancléár érvelése a morvaországi vallási zavarok kapcsán. Maaß I. 178. sz. irat. Az „alkotmány” kifejezés értelmezéshez tudnunk kell, hogy az osztrák és a cseh tartományok esetében súlya nem vehető össze a magyar rendi alkotmányával, inkább az itteni Habsburg berendezkedés törvényi elemeit jelenti (mint például a Fehérhegy utáni berendezkedés a cseh korona országaiban), amelynek azonban az uralkodói hatalom által elismert „hasznos” rendi jogok, előjogok és privilégiumok mégis a részét alkották.
- ¹⁰ A tárgyalásokra lásd ÖStA Alter Cultus 29 21/22 aNr 16 21 ex Februario 1761 Innenösterreich
- ¹¹ Lásd például MOL F36 7r-v; 9r-v; 13r Gróf Auersperg 1771. nov. 8-i notája a balázsfalvi unitus nyomdát és annak és cenzúráját illetően, amikor a gubernátor Rednik püspök nyomán a nem unitusokat, a kálvini és lutheri szektákkal egyenértékű kárhuzatos tévtanítóknak nevezi (9v).
- ¹² Az 1759. július 21-i erdélyi ügyekben tartott miniszteriális konferencia ülésjegyzőkönyvének eredeti fogalmazványában a „valamelyik akatolikus szekta” kifejezésből a „szekta” szót áthúzták és a tisztázatban a „vallás” szóval helyettesítették (Erdélyi konferenciák, erdélyi miniszterek, 255–256. o.).
- ¹³ Lásd a Magyar Katolikus Lexikon „a cseh testvérek” szócikkét.
- ¹⁴ Lásd például a Magyar Katolikus Lexikon megfelelő szócikkét.
- ¹⁵ HHStA StRA 2433/1764, idézi *Klima*, 1942, 122.; 126. o.
- ¹⁶ Helmut Klima szerint 1770-ben a szász egység feltevése miatt erőteljesen lépett fel a mozgalommal szemben.
- ¹⁷ Lásd *Zoványi*, 1977 „anabaptisták Magyarországon” szócikkét.
- ¹⁸ „Ein Regent, dessen Religion die Oberhand im Land nicht hat, ist niemahlen sicher. Ein einer fremden Religion zugethanener Unterthan kan es mit einem solchen Regenten im Grund des Herzens nicht gut meynen, dann er glaubet, das in dem edelsten Stuck, nemblich in der Religion er den Beystand nicht habe.” HHStA StRA 2433/1763., idézi: *Ember*, 1936, 332. o.
- ¹⁹ Mint láttuk, ez a javaslat Miskolczy István (1914, 55. o.) szerint eredetileg Christoph Weisz nagysinkí jezsuita misszionáriustól származott.
- ²⁰ Borié vótumának ez a mondata szó szerint: „Die Sekt der Herrenhntter gehet unter dem Schein einer strengen Tugend und großen Sanftmth auf die Inspiration und auf eine gemeinschaft der gütter und Körper hinaus. Ich habe in den Reichslanden die folgen dieser abscheulichen saat kennen gelernt.”
- ²¹ HHStA StRA 1435/1764-re hivatkozással
- ²² HHStA StRA 1849/1764-re hivatkozással
- ²³ Lásd például a Magyar Katolikus Lexikon „herrenhutiak” szócikkét.
- ²⁴ HHStA StRP 227/1771 az Erdélyi Kancellária Vallási Ügyosztályának 1770. dec. 18-i jegyzőkönyve (cirk.: jan. 16-án). Billet gróf Breunerhez
- ²⁵ A HHStA StRA 640/1772-re hivatkozással.
- ²⁶ HHStA StRP 962/1771 az Erdélyi Kancellária márc. 8-i előterjesztése, cirk. márc. 12-én. A Szebenbe bezárt herrenhutiakról
- ²⁷ HHStA StRP 640/1772 az erdélyi Vallási Ügyosztály febr. 19-i jegyzőkönyve cirk. márc. 10-én, exp. márc-28-án. Különösen az elhunyt Antalffy erdélyi püspök hagyatékgyéről. Resolutio ad Puncto 3tio. (Miskolczy, 1914, 58. o.) Szintén idézi az iratot erd. Kanc. 1772. 524. sz. alatt.
- ²⁸ A HHStA StRA 640/1772-re hivatkozással.
- ²⁹ MSZSZ jegyzőkönyv (1948. április 22.), RZ I-A-22. (BL).
- ³⁰ MSZSZ jegyzőkönyv (1949. június 7.), RZ I-A-30. (BL).
- ³¹ MOL XIX-B-1-h-5650-86. 293. doboz.

- ³² MOL M-KS 276. f. 54. cs. MDP, Titkárság, 150. őe. Titkársági ülés jegyzőkönyve (1951. július 4.).
- ³³ MSZSZ jegyzőkönyve (1951. szeptember 21.), RZ I-B-a-13. (BL).
- ³⁴ MSZSZ jegyzőkönyve (1952. július 7.), RZ I-B-a-29. (BL).
- ³⁵ MSZSZ dokumentum. (é. n.), RZ I-B-a-44. (BL).
- ³⁶ A SZET levele az ÁEH elnökhelyettese részére (1953. július 15.), RZ I-B-a-58. (BL); MOL XIX-B-1-h-9158-28. 342. doboz.
- ³⁷ Ungár Aladár levele a Ceglédi Rendőrkapitányság részére (1953. április 10.), RZ II-H-9. (BL); Hasonló problémával néztek szemben az Evangéliumi Keresztyének egy másik körzetben. Ungár Aladár levele az Evangéliumi Keresztyénekhez (1953. július 22.), RZ II-D-55. (BL).
- ³⁸ ÁBTL 3.1.5. O-9045. 175.
- ³⁹ MSZSZ jegyzőkönyv (1952. március 21.), RZ I-B-a-21. (BL).
- ⁴⁰ Sárkány Győző levele az MSZSZ Egyeztető Albizottságához (1952. augusztus 22.), RZ I-B-a-33. (BL).
- ⁴¹ Sárkány Győző levele az MSZSZ Egyeztető Albizottságához (1952. augusztus 22.); RZ I-B-a-33. (BL); SZET levele az ÁEH-hoz (1953. február 24.), RZ I-B-a-41. (BL).
- ⁴² MOL XIX-B-1-h-jn.-12. 292. doboz
- ⁴³ Tomi József levele az MSZSZ-hez (1952. október 3.), RZ I-B-a-37. (BL).
- ⁴⁴ MSZSZ jegyzőkönyv részlet (é. n., valamikor 1950. végén vagy 1951-ben), RZ I-B-a-1. (BL).
- ⁴⁵ ABTL O-19856/1. és ÁBTL O-14916.
- ⁴⁶ MOL XIX-A-21-d-0021/1960. 8. doboz; MOL XIX-A-21-d-0028-1/b/1965. 35. doboz.
- ⁴⁷ Számos esetben azonban szemet hunyt a jelenség felett az ÁEH, de a kialakult gyakorlat jogi alapra történő áthelyezésétől elzárkózott.
- ⁴⁸ Tájékoztató a Magyarországi Szabadegyházak Tanácsához tartozó tagegyházak investációs ügyeinek intézésére, RZ I-D-b-39. (BL).
- ⁴⁹ SZET jegyzőkönyv (1962. május 2.), RZ I-D-a-10/b. (BL).
- ⁵⁰ SZET jegyzőkönyv (1963. november 14.), RZ I-D-a-17. (BL).
- ⁵¹ Adatok szabadegyházak elleni jellemző sajtókampányokra: SZET jegyzőkönyv (1962. június 20.), RZ I-D-a-11. (BL); SZET jegyzőkönyve (1963. november 14.), RZ I-D-a-17. (BL.); *Lendvai*, 1963; *Szűts*, 1966; *Bekes*, 1969; *Válasz a cikkünkre*, 1969; *Bende*, 1969.
- ⁵² MOL XIX-A-21-d-0028-1/b/1965. 35. doboz.
- ⁵³ MOL XIX-A-21-d-0032-2/1970. 56. doboz.

Irodalomjegyzék

- Iffy, Barta János (1996): *„Napkirályok” tündöklése és bukása. Európa a 16–18. században*. Csokonai Kiadó, Debrecen.
- Bekes Dezső (1969): A tárgyalóteremből: Amire nincs paragrafus. *Békés Megyei Népiújság*, január 19. 5.
- Bende Ibolya (1969): Jolán néni szombatja. *Esti Hírlap*, november 12. 4.
- Ember Győző és Heckenast Gusztáv (1989, szerk.): *Magyarország története 1686–1790*. Budapest.
- Erdei Sándor (1947): Csoda és valóság. *Esti Szabad Szó*, október 16. 3.
- Erdély története három kötetben*. (1986) Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Erdélyi konferenciák, erdélyi miniszterek* – TRÓCSÁNYI Zsolt: Erdélyi konferenciák, erdélyi miniszterek: Erdély kormányzatának legfelsőbb irányítása, 1752–1761. In: *Levéltári Közlemények* 59. évf. (1988) 2. sz. 217–290. old..
- Heller, M. és Nyekrics, A. (1996): *Orosz történelem II. A Szovjetunió története*. Osiris Kiadó, Budapest.
- JAKAB (1882) – JAKAB Elek: Agh István unitárius püspök élete és kora. In: Keresztyén Magvető 1883. évf. 2. szám 65–90. old.)
- KLIMA 1942. – KLIMA, Helmut: Das Verhalten der Wiener Regierung unter Maria Theresia gegen die siebenbürgischen Wiedertäufer und Herrenhuter. Ein Beitrag zur thesesianischen Religionspolitik. In *Südost-Forschungen*. Jahrgang 1942, 119–136. old.
- Kovács Géza (1996): Az önkényuralom árnyékában (1949–1989). In: Bereczki Lajos (szerk.): *„Krisztusért járva követségben.” Tanulmányok a magyar baptista misszió 150 éves történetéből*. Baptista Kiadó, Budapest.
- Köbel Szilvia (2005): *„Oszd meg és uralkodj!” Az állam és az egyházak politikai, jogi és igazgatási kapcsolatai. Magyarország 1945–1989 között*. Rejtjel Kiadó, Budapest 150–151.
- Lendvai Vera (1963): A prédikátor szerelme. *Népszava*, február 14. 3.
- Maaß, F. (1951–1961): *Der Josephinismus*. I–V. Wien.
- Magyar katolikus lexikon – Magyar katolikus lexikon I–XV*. Főszerk. Diós István; szerk. Viczián János. Budapest: Szent István Társulat. 1993–2010.

Magyarország és az Államtanács első tagjai. (1935) *Századok*, pótfüzet.

Megkezdtek működésüket az újra engedélyezett szek-ták. (1946) *Világ*, június 18. 5.

MISKOLCZY (1914). – MISKOLCZY István: Baj-tay J. Antal, Budapest 1914.

dr. p. j. (1949): Foglalkozása: próféta, havi 250-ért. *Debrecen*, április 17. 5.

Pintér István (1957): Csekkszámítás missziósok nyo-mán Békésen. *Népszabadság*, szeptember 25.

Szűts László (1966): Válás a tanyán. *Szabad Föld*, április 17. 4.

Válasz a cikkünkre. (1969) *Dél-Magyarország*, febr-uár 18. 5.

ZOVÁNYI (1977) – ZOVÁNYI Jenő: Magyarorszá-gi protestáns egyháztörténeti lexikon, szerk. Ladányi Sándor. – 3. jav., bőv. kiad. Magyarországi Reformát-us Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Buda-pest 1977.

Kovács Kálmán Árpád – Rajki Zoltán
Pannon Egyetem MFTK Antropológia
és Etika Tanszék

Boka László

Egyszólamú kánon? Tanulmányok és kritikák

316 oldal, 2500 Ft

ISBN 978 963 693 427 9

A kánon a zenetörténetben a többszólamúságot, a szí-neket és a gazdag egybecsengéseket, a plurális érték-rendet jelenti és jelképezi, míg az irodalomtörténetben a rögzült, mérvadóknak, tekintélyelvűnek mondott alkotásoknak, biztos értékeknek és értékelveknak a színimája, mely szükségszerűen csak rostált szerzői listákat, egyszólamúnak láttatott tereket és időleges helyett örökérvényűnek gondolt értelmezésalakzato-kat, illetve irodalomszemléleteket fed.

Boka László könyvének tanulmányai – ahogyan a könyv címében szereplő kérdőjel is előrevetíti – többnyire kérdő attitűddel közelítenek mindehhez, miközben hangsúlyosan valamiféle határlétre, a határ-helyzetekre összpontosítanak. Egyfelől az irodalom és a különböző művészeti ágak közti egyre elmosódóbb mai határookra, a szélesebb, művelődéstudományi kihívásokra és olykor ezek veszélyeire, másfelől a magyar irodalmat felosztó mesterséges földrajzi hatá-rokra és ezek szükségtelenségeire, ugyanakkor kitérve a „határon túliság” értelmezésben betöltött szerepeire, magyarországi visszhangjaira, hagyományalakzataira s a mögöttük nyugvó régiók történeti látszathomoge-neitására is.

